

შიომღვიმის მონასტრის ტიპიკონის ისტორიისათვის

მოკლე შინაარსი

შიომღვიმის მამათა მონასტრის ტიპიკონი XII საუკუნის დასაწყისისა მრავალმხრივ მნიშვნელოვანი და საყურადღებო დოკუმენტია. ეს არის პალესტინის საბა განწმენდილის ტიპიკონის სვიმეონწმიდური (ანტიოქია, შავი მთა) რედაქცია, რომელიც დიდმა ქართველმა მოღვაწემ არსენ იყალთოელმა თარგმნა და მისივე ინიციატივით დავით აღმაშენებელმა სახელმძღვანელოდ დააწესა მის მიერ ახლად აშენებულ ღვთისმშობლის მიძინების სახელობის ეკლესიაში.

შიომღვიმის ტიპიკონი მთელ საქართველოში გავრცელდა, მაგრამ მთლიანად ვერ განდევნა მანამდე არსებული გიორგი მთაწმიდლის „დიდი სუნაქსარი“ (XIV-XV საუკუნემდე კიდევ გამოიყენებოდა), რისი კვალი განსახილველ ტექსტში იძებნება.

შიომღვიმის ტიპიკონის დედანი არ შემორჩენილა. დღემდე მოღწეულია 18 ხელნაწერი – უძველესი, ე.წ. „შიომღვიმის ტიპიკონი“ XII ს.-ის შუახანებისა – და უამრავი ფრაგმენტი.

საკვანძო სიტყვები: შიომღვიმე, ტიპიკონი, საგალობელი, კვირიაკე, მწუხრი, ცისკარი, მარხვა, ზატიკი.

Salome Zviadadze

**FOR THE HISTORY OF THE CAVE OF SHIOMGVIME'S
MONASTERY TYPICON**

Abstract

Brief Overview. The book of the Shiomgvime monastery typicon belongs to the beginning of XII century and it is the most important and valuable document. It is version of Saba Gantsmendili's books of typicon from Palestine (Black Mount) which was translated by ArsenIkaltoeli and was published and used as a guide book by David the Builder in new monastery named after Saint Maria.

This typicon by Shio Mgvime was spread all over Georgia but this book was not able to abolish already used one by Giorgi Mtatsmindeli (which was used until XIV-XV centuries) and the ruins of this book still remains in the book we discuss.

The original version of Shio Mgvime's of monastery typicon was not kept. We have 18 hand writing and the oldest one so called "Shio Mgvime's typicon from XII century and we still have some fragments.

Key Words: Shiomgvime, typicon, hymn, Sunday, night, morning, fasting, zatiki.

მიზანი: რამდენად შემორჩა ადრინდელი წეს-განგების კვალი შიომღვიმელ მამათა მღვდელმსახურებაში. როგორ სრულდებოდა დიდი საუფლო დღესასწაულები, რას ექცეოდა განსაკუთრებული ყურადღება სულიერ და ყოფით ცხოვრებაში. კვლევის მიზანია საბაწმიდურ ტიპიკონზე დართული მინაწერების შესწავლა და მათი ურთიერთმიმართების დადგენა.

მეთოდი: შესაბამისად, ნაშრომში გამოყენებულია, ძირითადად, ისტორიულ-შედარებითი და ანალიტიკური კვლევის მეთოდები, რაც საშუალებას გვაძლევს, გამოვყოთ ჩანარები ძირითადი ტექსტიდან და დაეძებნოთ მათი ფესვები.

შესავალი: შიომღვიმის სამონასტრო კომპლექსი VI საუკუნეში დააარსა იოანე ზედაზნელთან ერთად ქართლში ქრისტიანობის განსამტკიცებლად მოსულ ათცამეტ მამათაგან ერთერთმა, შიომ. იგი თავდაპირველად მარტო დამკვიდრდა მცხეთის დასავლეთით მდებარე უწყლო, კლდოვან ხეობაში. 60 დღე უზომო გარდავლო, დაუცადებლად ლოცულობდა, იგერიებდა ადამიანის დაუძინებელი მტრის, ეშმაკთა შემოტევებს. მისი ღვაწლი, ლოცვა და ჭირთა თმენა ზეცას მისწავდა, გამოეცხადა დედა ღვთისა იოანე ნათლისმცემელსა და ანგელოზებთან ერთად, დაუნიშნა ზეციური საკვები და უთხრა, რომ ამ უდაბნოში ღმერთშემოსილი ადამიანები გამრავლდებოდნენ. ასეც მოხდა: ძმობა სწრაფად იზრდებოდა. შიო განსწავლიდა მათ, მაგრამ ბოლოს შეუძნდა კაცობრივი საზრუნავი, გამოითხოვა კურთხევა მამა იოანესა და ქართლის კათალიკოსისგან, მონასტრის წინამძღვრად დანიშნა თავისი პირველი მოწაფე, ევაგრე, გამოემშვიდობა ძმებს, დაუტოვა 160 მშვენიერი სწავლა და ჩავიდა ღრმა მღვიმეში, სადაც მოგვიანებით განისვენა კოლმც.

შიომღვიმის მამათა მონასტერი საკმაოდ წარმატებული და გამორჩენილი იყო. მისი იურიდიული სტატუსი განსაკუთრებით ამაღლდა მას შემდეგ, რაც დავით აღმაშენებელმა ქვეყნის გაერთიანების საქმეში მემღვიმე მამათა დამსახურებისათვის მონასტერი სამეფო საკუთრებად აქცია, ააშენა ღვთისმშობლის მიძინების დიდი ტაძარი, დაუწერა ანდერძი, განუსაზღვრა ტიპიკონი, შესწირა დიდი ქონება და მამულები.

მეფე დავითმა, არსენ იყალთოელისა და კათალიკოს იოანეს რჩევით, მონასტერს დაუწესა სვიმეონწმიდის მონასტერში, შავ მთაზე შემუშავებული რედაქცია წმიდა საბა განწმენდილის ლავრის წეს-განგებისა. ეს ტიპიკონი შემდეგ მთელ საქართველოში გავრცელდა და გიორგი მთაწმიდლის დიდი სინაქსარის პარალელურად გამოიყენებოდა.

მსჯელობა: წმ. შიომ VI საუკუნეში „ბრძანებითა ღვთისათა და წინამძღრობითა სულისა წმიდისაჲთა... ქუეყანით შუამდინარით ქუეყანად ქართლად მოივლინა“ (საბინინი, 1882: 193) იოანე ზედაზნელსა და მის თორმეტ მოწაფესთან ერთად განსამტკიცებლად ქრისტიანობისა. ასურეთიდან მოსული ბერები ჯერ მცხეთაში ცხოვრობდნენ, შემდეგ ზედაზნის მთაზე დამკვიდრდნენ ეგლავიოს კათალიკოსის კურთხევით, იქიდან კი საქართველოს სხვადასხვა კუთხეს მიაშურეს, ვის სად მიუძღვებოდა კაცთმოყვარე ღმერთი. ნეტარმა შიომ მცხეთის მახლობლად „ჰპოვა ჩრდილოთ კერძო მდინარისა მას დიდსა, რომელ არს მტკუარი, ქუაბი ყოვლად მცირე, რომელი კმა-ეყოფოდა მფარუჭლად სხეულსა მას მისსა, ამას შინა დაემკვიდრა მარტოობით“ (ძეგლები, 1971: 127). მისი დაუცადებელი ღოცვა, მღვიძარება, სამოცი დღე ყოვლად მიუღებლობა საზრდელისა და სასუმელისა... „ღუაწლნი მისნი, რომელი მოიწოდეს მის ზედა განსაცდელნი ეშმაკისანი“ (ძეგლები, 1971: 129), ცად აღიწია. მას გამოეცხადა ყოვლადწმიდა ღვთისმშობელი იოანე ნათლისმცემელსა და ანგელოზებთან ერთად, კვერთხის შეხებით გააძლიერა, „მისცა ხელთა შინა მისთა მსგავსი თოვლისა მცირედი...“ (ძეგლები, 1971: გვ) უთხრა, რომ ამიერიდან ჭამადი ზეციდან მიეცემოდა: „ნუღარა გეშინის ბრძოლათაგან ეშმაკისათა, რამეთუ გაქუს მდიდრად მადლი ღმრთისა და იქმნეს უდაბნოდ ესე აღსავსე კაცთა მიერ ღმერთშემოსილთა, რომელნი მობაძავ იყვნენ ცხოვრებასა შენსა და მაქებელ შენდა ეგოს იგი უკუნისამდე“ (ძეგლები, 1971: 129). მართლაც, წმ.

შიოს გამოუჩნდნენ მიმდევრები და როცა ის მღვიმეში ჩავიდა, აქ უკვე 2 500 კაცამდე მოსაგრობდა, აშენდა ეკლესიებიც.

სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია: „იმთავითვე მაღალი იყო მონასტრის იურიდიული სტატუსი. VI-XII ს-ის დასაწყისამდე იგი ქართლის კათალიკოსის მფარველობაში იმყოფებოდა. 1124 წლისათვის დავით აღმაშენებელმა სამეფო საკუთრებად აქცია, გამოიყვანა ყოველგვარი იურიდიული დაქვემდებარებიდან და მზრუნველად სახელმწიფოს ადმინისტრაციული მმართველობის უმაღლესი პირი – მწიგნობართუხუცესი მიუჩინა. მონასტერმა მიიღო საეპარქიო და სახელმწიფო გადასახადების შეუვალობის პრივილეგიები“ (ვ. სილოგავა, 2003: 10). სწორედ ამ დროს აშენდა შიომღვიმის მთავარი, ღვთისმშობლის მიძინების სახელობის ტაძარი და დაიწერა დავით აღმაშენებლის ანდერძი შიომღვიმის მონასტრისადმი, „უმნიშვნელოვანესი იურიდიული დოკუმენტი“, რომელშიც აღნიშნულია: „მიბრძანა სასომან ჩემმან ბერმან არსენი და თვით სულიერმა ბერმან მოძღუარმან ჩემმან იოვანე, რაფთამცა წესსა ზედა სვიმეონ-წმიდისსა დავსხენ მონასტრისა მღვიმისა წესნი, რომელი თვით მათ მიერ აღწერილი ვიხილე ყოვლად შეუნიერად: უცთომელი გზად, და წესიერი ცხორებად, და ანგელოზებრი მოქალაქობად, რაფთა ღმრთისათვის ოდენ განკუთვნილნი, მას მხოლოსა, თვინიერ საწუთოთაღსა ზრუნვისა ჰზრახვიდნენ და წინაშე ღმრთისა მეოხებად კადნიერ იყვნენ“ (ვ. სილოგავა, 2003, გვ. 120, სტრ. 36-41).

საბაწმიდური ტიპიკონი შიომღვიმიდან გავრცელდა მთელ საქართველოში. მანამ გიორგი მთაწმიდლის ნათარგმნი „ღიღი სუნაქსარი“, ე.ი. მთლიანი, სრული რედაქცია აია სოფიის ტიპიკონისა, რომელშიც შეტანილია ელემენტები სტოდიელთა სავანისა და ათონის მონასტერთა ლიტურგიკული პრაქტიკისა... ერთადერთი იყო, რომელიც განაგებდა ქართულ საღვთისმსახურო პრაქტიკას მეთორმეტე საუკუნემდე, თუმცა საბოლოოდ განდევნილ იქნა ხმარებიდან მხოლოდ XIV-XV საუკუნეებში” (კ. კეკელიძე, 1980: 575-6). აქვე აღვნიშნავთ, რომ ახალი ტექსტის გამომცემლებს (ე. კოჭლამაზიშვილი, ე. გიუნაშვილი) მიაჩნიათ, რომ გიორგი მთაწმიდლის ტექსტი XVIII ს-შიც მოქმედებდა.

ჩვენამდე სრული სახით საბაწმიდური ტიპიკონის 18 ხელნაწერია მოღწეული, არის ფრაგმენტებიც. ტიპიკონის ტექსტი, ყველაზე უკეთ შემონახული 1349, ე.წ. შიომღვიმის ხელნაწე-

რის (1247-69 წწ.) ტექსტზე თითოეული ამ ხელნაწერის ვარიანტების დართვით, გამოსცეს ექვთიმე კოჭლამაზაშვილმა და ელგუჯა გიუნაშვილმა (შიომღვიმის მონასტრის გამოცემა; თბილისი, 2005. ტიპიკონს ყველგან ვიმოწმებთ ამ გამოცემიდან):

ტიპიკონი საეკლესიოებსა წესისა კეთილგანგებულისა წმიდისა და ღმერთშემოსილისა მამისა ჩუენისა საბას ლავრისა, რომელი-ესე ესრეთვე იქმნების სხუათაცა ყოველთა მონასტერთა შინა პალესტინისათა

მასში შედის: განგებად ღამისთევისა (13-18); განსაზღვრებად ღამისთევათა ყოვლისა წელიწდისათა (18); მოთხრობად შემოკლებული საეკლესიოებსა განწესებისა მონასტერთა იერუსალიმისათა (19-26); სვინაქსარი ათორმეტთა თუეთა წელიწდისათა, რომელი დაიწყების სეკდენბერთ თვთ ვიდრე და დასასრულამდე აგვისტოსისა (27-98); განგებად წმიდათა და ღიდთა მარხვათა, ვნების კვირისა და ზატიკის განგების ჩათვლით (97-135); განგებად შაბათთა ყოვლისა წელიწდისათა, რომელთა შინა იყოს საჯსენებელი საჩინოებსა წმიდისა და იგალობებოდის ღმერთი უფალი (136-138); თანადები ღმრთისა მიმართ წლითი-წლადი მადლობად, რომელსა დღესა მიიღო ეკლესიამან ღმრთისამან გამოსაჩინებელი კეთილმსახურებისა შჯულოთა და დაქცევად სიბოროტისა ბოროტადმსახურებათა (139-144); გამოავლინენი თუეთანი სრულიად (145-154); გამოავლინენი ათერთმეტთა აღდგომისა საცისკროთა სახარებათანი (154-156); გამოავლინენი ყოველთა წმიდათანი, ვისთუსცა გინდენ (156-157); გამოავლინენი მარხვათანი (158-161); კონდაკი და ჯკოსნი (162-176); ღამისთევასა შემდგომად ნეტარ-არიანთასა, ჳმა და გუერდი (176); კუერექსი სავედრებელი (177); ყველიერისა ხუთშაბათსა ჳსენებად საკურველმოქმედისა წმიდისა მამისა შიოდსი (179-180); იანვარსა¹⁷ (იდ) წმიდისა მოციქულისა ნინოდსი (181-188); საგალობელნი ღირსისა მამისა შიოდსი (189-191); დიდებასა ზედა უფალო ღაღატყავსა და სტიქარონთა ზედა, ვიეთუსცა გიჳმდეს მამათათუს (192); საჳმელთათუს და სასუმელთა და ვითარებისა და რაოდენობისა და სატრაპეხოესა წესიერებისა (193-197); ანდერძი დავით აღმაშენებლისა შიომღვიმისათვის (198-201). ერთვის ლექსიკონი და ღირსი მამა შიო მღვიმელის ცხოვრების ყველა რედაქცია, თხრობა სასწაულთათუს წმიდისა და ღმერთშემოსილისა მამისა შიოდსთა და განგება ღირსისა მამისა შიოდსი.

„გიორგი მთაწმიდლის დიდი სუნაქსარის“ „გამოავლინეთა“ კომპლექტის შედარებამ შიომღვიმის ტიპიკონის ტექსტთან გვიჩვენა, რომ შიომღვიმის ტიპიკონის შემდგენელი სარგებლობს გიორგი მთაწმიდლის „გამოავლინეთა“ ფონდით. ტექსტები გვიჩვენებენ სრულ იდენტურობას, თუმცა რამდენიმე საინტერესო განსხვავება გამოვლინდა“ (მ. დოლაქიძე, დ. ჩიტუნაშვილი, 2017: 020), რაზეც აქ ყურადღებას აღარ შევანერებთ.

ტიპიკონის პირველი ტექსტი არის „განგებად ღამისთევითა“: დასაწყისშივე გამოიკვეთება განსხვავება დედნის ტექსტთან მიმართებით – საბაწმიდური ტიპიკონით ღამისთევით ზარი მხის ჩასვლის შემდეგ უნდა დაირეკოს, აშიაზე მინაწერი კი გვეუბნება: „ხოლო ჩუენ – არა ესრეთ, არამედ თუსა ჟამსა ვჰრეკეთ და სრულ-ვჰყოფთ სამწუხროსა დიდებისმეტყველებასა და შემდგომად სრულიადისა შეღამებისა კუალად ვჰრეკეთ ღამისთევითასა“... (13). განსხვავებაა მღვდლისა და დიაკონის შემოსვისა და გამოსვლის წესშიც. „თუსა ჟამსა ვჰრეკეთ...“ – „თვისსი ჟამი“ რომელია, სამწუხროდ, ვერ დავადგინეთ. სავარაუდოდ, მწუხრის ლოცვის შემდეგ, რასაც, ალბათ, ღამისთევა მოეხმებოდა.

„თუსითა წესითა“ შეუდგენენ სტიქარონს ძირითად ტექსტში აღნიშნული ლოცვების გარდა – ამასაც აშიაზე შემდეგი მინაწერი გვატყობინებს (15). „თუსი წესი“ – საბაწმიდური ტიპიკონის შემოღებამდე არსებული, გიორგი მთაწმიდლის დიდი სვინაქსარით დაკანონებული უნდა იყოს.

აქვეა მესამე მინაწერიც: ლიტანიის საგალობლის ნაცვლად შიომღვიმის მამები ამბობენ „ოკითასა ... აღდგომისასა, რომელიცა ჳმა იყოს მსგეფისასა“(16).

მნიშვნელოვანია ცალკე გამოყოფილი ტექსტი, „საჯმარ არს ცნობად“ – აღნიშნულია ღვთისმსახურების კერძო შემთხვევები, რომელთაც განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს და ეს ასეა მთელ ტიპიკონში. ამავე რიგისაა: „ჯერ არს უწყებად“, „სათანადო არს უწყებად“, „შესწავებად საჯმარ არს“, „სათანადო არს ცებნად ძმათაგან“, „საჯმარ არს ცნობად“... ეს რემარკები მომდინარეობენ საბაწმიდური დედნიდან თუ ქართული საღვთისმსახურო პრაქტიკის გათვალისწინებითაა შეტანილი ტექსტში თარგმნისას, უცნობია.

ასეთი შენიშვნები სხვა ქართულ და ბერძნულ სვინაქსარებშიც დასტურდება.

განსაზღვრებად ღამისთევათა ყოველისა წელიწდისათაჲ. და ვით აღმაშენებლის ანდერძიდან ჩანს, რომ შიომღვიმის ლავრაში ყოველ კვირიაკეს ღამისთევა დაუწესებია არსენ იყალთოელს: „ვითა აწ არსენის გაუწესებია ყოველთა კვირიაკეთა ღამე ყოველ ღამისთევად, ნუგინ შეცვლის ამა წესსა“ (ვ. სილოგავა, 2003: 132, სტრ. 103-4). მართლაც, ყოველი კვირის ღამისთევით შესხვედრის წესი უცვლელად დარჩა, შევიდა მონასტრის ახალ ტიპიკონში და დაემატა 17 საუფლო დღესასწაულის ღამისთევაც, სულ – 69.

საინტერესოა „მოთხრობად შემოკლებული საეკლესიოისა განწესებისაჲ მონასტერთა იერუსალიმისათაჲ“ (19-26). დასაწყისშივე ყურადღება გამახვილებულია იმაზე, ვითარ ჯერ-არს ფსალმუნთა გალობა მთელი წლისათვის. აქვეა მინაწერი აშიაზე, რომელიც ხსნის განსხვავებას. ხაზგასმულია ძალიან ბევრი საყურადღებო დეტალი. აღსანიშნავია, რომ ფსალმუნთა კითხვას და საერთოდ ღმრთისმსახურებას ეკლესიაში ხელმძღვანელობს ეკლესიარქი; „იტყვს ეკლესიარქი ექვსფსალმუნთა წყნართა კმითა ნელიად, სასმენელად ყოველთა“ (20), „შემდგომად ამენისა მესესეულად იწყებს ეკლესიარქი: დიდება მალალთა შინა ღმერთსა...“ (20). „ცნობად საკმარ არს, ვითარმედ მონაზონსა, რომელსა ეკლესიარქისა მიერ ეწვოს თქმად ფსალმუნისაჲ...“ (21) „...სხუასა აწუევს ეკლესიარხი და იგი იტყვს“ (22). მემკრეთა გალობის დროს (და საერთოდ, ლიტურგიაზე) წესრიგის დაცვას დიდი ყურადღება ექცეოდა – „ეკლესიარხსა უკმს ამის ყოველისათვის ზრუნვად“ (23). ეკლესიარქი ხელმძღვანელობდა მარჯვენა მხარის მგალობლებს: „საკმარ არს ცნობად, ვითარმედ ეკლესიასა შინა მარჯვენესა ვიდრე ხორისა აწუევს და კმართვებს ეკლესიარხი, ხოლო მარცხენესა – სხუად ვინმე, მისთვის განჩინებული“ (25). ეკლესიარქი, ღმრთისმსახურებისა და ტიპიკონის კარგი მცოდნე, ღრმად განათლებული, ძმათაგან პატივცემული და დაფასებული უნდა ყოფილიყო. იგი ითვლებოდა მონასტრის ხელმძღვანელად წინამძღვარსა და იკონომოსთან ერთად.

ამ თავში არის საინტერესო ყოფითი მომენტებიც: როცა ეკლესიარქი ექვსფსალმუნს ამბობს, “წყნართა კმითა ნელიად სასმენელად ყოველთა, მდგომარეობასა შინა სხუათასა, ხოლო ძმათაგანსა არავის უკმს აღმოკუელებად ანუ წანერწყვად, ვიდრე დასრულებამდე ექვსფსალმუნთაისა” (20).

მეცხრე ჟამის გამოლოცვის შემდეგ მცირე ხნით გამოი-
სუენებდნენ „სენაკთა თ სთა“, შემდეგ ირეკებოდა ზარი, ეკლე-
სიაში იკრიბებოდნენ, ხოლო „შემდგომად ცისკრისა გამოლო-
ცვისა წარვალთ კელინთა ჩუენთა“ (25). იქ ამბობდნენ დაწესე-
ბულ ლოცვებს და „რადცა რადმე გუაქუნდენ წესად,
კურიელჴსონსა და სრულ-გჴყოფთ ლოცვასა.

და რომელთა ენებოს ცხოვნების, კელინთა თუ სთაგან არა
გამოვლენ ვიდრე ჟამადმდე სარეკლისა და ეკლესიას შეკრე-
ბისა, არამედ რომელნიმე შექცეულ არიან ჳელთსაქმარსა,
რომელნიმე წიგნის კითხვასა, რომელნიმე ლოცვასა, მეცნიე-
რებითა წინამძღუარისაიდა, ხოლო მსახურად განჩინებულნი –
მსახურებათა თ სთა“ (25). მსახურება – აქ, სავარაუდოდ, სა-
ტრაპეზოში, სახაბაზოში და სხვა ამგვარი მორჩილება უნდა
იგულისხმებოდეს.

აქედან შეიძლება დავასკვნათ ისიც, რომ შიომღვიმეში,
ისევე, როგორც ყველა სხვა ქართულ მართლმადიდებლურ მო-
ნასტერში, დიდი ყურადღება ექცეოდა ძმათა ყოფის წესს და
ყოველი წუთი მკაცრად განაწილებული და სასარგებლო საქ-
მით დაკავებული უნდა ყოფილიყო.

აქვე ხაზგასმითაა აღნიშნული – „ჯერ-არს უწყებად“ – სე-
რობის ლოცვაზე „ღვთისმშობლისა გალობათა“ შემდეგ „კან-
დელაფტი მისცემს ძმათა წყალსა მიწყალესა ზედა და შემ-
დგომად გამოლოცვისა არღარა უკმს ძმათა ურთიერთას უბ-
ნობად, არამედ წარსვლად სენაკთა თუ სთა, რადთა მოსწრაფედ
რდებოდინ შუალამისა ლოცვასა.

ხოლო მოცა ესეც წმიდათა მამათაგან, რადთა არავის
აქუნდეს ფლობად ტრაპეზსა ზედა ჳუელისა ანუ წანერწყვისა
ანუ უბნობისა, თუნიერ ჳირისა რადსმე“ (26). შიომღვიმის ტიპი-
კონში მცირეა დისციპლინური ნაწილი, ჩვენამდე მოღწეული
სხვა ტიპიკონებისგან განსხვავებით, ამიტომ საღვთისმსახურო
ტექსტში ჩართული ყოველი ასეთი მინიშნება მეტად ფასეული
და მნიშვნელოვანია იმის გასაგებად, როგორ ცხოვრობდნენ
მემღვიმე მამები.

განსხვავებული იკითხვისებით, აშიაზე მინაწერთა სიმრავ-
ლითა და ტექსტში ყურადღებაამისაქცევი ადგილების გამოყოფით
გამოირჩევა „სუნაქსარი თორმეტთა თუეთა წელიწდისა-
თად, რომელი დაიწყების სეკდენბერთ თუთ ვიდრე და დასას-
რულამდე აგუსტოსისა“ (გვ. 27-98).

სათვეო ნაწილი უძრავ კალენდარს ეფუძნება. ყოველი თვის დასახელების შემდეგ მითითებულია, რამდენი დღე აქვს, რამდენი საათია (ჟამი) დღე და რამდენი – ღამე. თითოეული დღე შეიცავს რამდენიმე წმინდანის ხსენებას. ამას მოსდევს მწუხრი, ცისკარი, სამხარი – ასე მოიხსენიება შიომღვიმის ტიპიკონში ჟამისწირვა – და ჟამები. განსხვავება ყველაზე ხშირად არის საგალობელთა თქმის წესში: შიომღვიმეში „აკურთხევის“ შემდეგ „მეყსეულად ვიტყვო უფალო დაღატყავსა“ (27, 30, 33, 38, 41 (ორჯერ), 43, 44, 45, 48, 51, 52, 55, 61, 70, 72, 83, 85, 88, 89, 93, 96, 97). 20 სექტემბერს ტიპიკონით იგალობება „აწდა, ღმრთისმშობლისად“, აშიაზე მინაწერი კი გვეუბნება: „ხოლო ჩუენ – კეთილ-არსთა [კეთილ-არსნი შუ]“ (გვ. 50, 78).

რით ხელმძღვანელობდნენ შიომღვიმის ბერები საბაწმიდური ტიპიკონის შემოტანამდე, შეიძლება მიგვანიშნოს 8 სექტემბრის, ყოვლადწმიდა ღვთისმშობლის შობის ტიპიკონმა. „სამხრად – ფსალმუნნი ნაცვალად მომიხსენენისა დასდებელთა - კმისა განძლიერდაისა 4 (ბ) და დაღატყავისა დასდებელნი თქუნან“ (გვ. 31). აშიაზე მინაწერი კი გვამცნობს: „ხოლო ჩუენ მიერ ესე შეისწავე, ვითარმედ სადაცა და რომელსაცა დღესასწაულსა მომიჯსენესა ზედა მესამესა და მეექუსესა გალობისა დასდებელთა მოსცემდეს ტუპიკონი, ჩუენ მას დღესა კეთილ-არსთა ვიტყვო თუსითა წესითა, ვითარცა მოსცემს განგებად მთაწმიდელთა სუნაქსარისად, და ესე ესრეთ უწყოდე სრულსა წელიწადსა შინა და წმიდათა მარხვათა და ზატიკთა“.

საფიქრებელია, რომ შიომღვიმის მონასტრის ძმები, საბაწმიდურ ტიპიკონთან ერთად, გიორგი მთაწმიდლის დიდ სუნაქსარსაც იყენებდნენ. ვერ ვიტყვით, რომ ყველა შენიშვნა, რაც საბაწმიდურ ტიპიკონს ახლავს, მხოლოდ სუნაქსარულია, მაგრამ უმეტესობა, როგორც ვნახეთ, – „უწყოდე სრულსა წელიწადსა შინა და წმიდათა მარხვათა და ზატიკთა“ – აქედან უნდა იყოს.

ყველა განსხვავების ცალკე განხილვა აქ, რა თქმა უნდა, შეუძლებელია, არადა, ბევრი საინტერესო რამ ჩნდება. თუნდაც, შედარება თვენის კალენდარულ მონაცემებსა და თანამედროვე კალენდარს შორის.

მნიშვნელოვანია აგრეთვე დიდი დღესასწაულების ტიპიკონები – შობა, ხარება, ნათლისღება. მათ განსაკუთრებულად აღნიშნავდნენ. 14 იანვარს ტიპიკონის ზოგიერთ ხელნაწერში

(მაგ.: სინური (სინ. 83, XII-XII ს.) წმიდა ნინოს ხსენება და განგება შეტანილი არ არის (გვ. 67). დიდი ყურადღება ეთმობა 25 მარტის განგებას – „ხარებად უფროდსად წმიდისა ღმრთისმშობელისაჲ“. მოცემულია მრავალი ვარიანტი, იმის მიხედვით, რომელ დღეს ემთხვევა ხარება – შაბათს, კვირიაკეს, ლაზარეს შაბათს, „კვირიაკესა ბაიობისასა“, „დიდსა ორშაბათსა“, „დიდსა სამშაბათსა“, „დიდსა ოთხშაბათსა“, „დიდსა ხუთშაბათსა“, „დიდსა პარასკევსა“, „დიდსა შაბათსა“, „დიდსა კვირიაკეს აღვსებისასა“ ანუ „აღვსების ორშაბათსა“. „აღვსასწაულისათვის ხარებისა საკმარ არს ცნობად, ვითარმედ არა თუნიერ მიზეზისა მოკსენებულ არს ჩუენ მიერ, თუ ვითარ ჯერ-არს განგებასა ხარებისასა გარდაჲდად წმიდათა შინა მარხვათა და დღეთა დიდისა შუდუელისათა, და რამეთუ წესთა დიდისა ეკლესიისათა შედგომილთა და უცთომელისა სუნაქსარისა მარადის კსენებულისა ვიტყჱ სტუდიელთა მონასტრისასა, და არა ხოლო მისთა, არამედ იერუსალემისაცა მონასტერთასა განვაწესენით ესენი, რომელთათჱს ნუმცა ვის დაუკურდების, თუ ვითარ შეცვალებულად დაგჱწერიან აქა შინა წესნი ხარებისა დასდებელთა, გალობათა და საკითხავთანი. არამედ განიცადენ დღე, რომელსა დაემთხუეოდის იგი; ამისსა შემდგომად რაბამობად დღესასწაულისა მის დღისად განიცადენ“ (გვ. 82).

მღვიმელები დიდი ეკლესიის, აგრეთვე მხოლოდ სტუდიელთა მონასტრის (კონსტანტინოპოლი) კი არა, იერუსალიმის მონასტრის განგებასაც ითვალისწინებდნენ, და არ უნდა გაგიკვირდეთო, გვმოძღვრავენ, წარმოიდგინეთ – განიცადეთ, რომელ დღეს დაემთხვევა, შემდეგ კი თვით ამ დღის მნიშვნელობას დაუკვირდითო. ქართული ტრადიციით „დიდ ეკლესიად“ კონსტანტინოპოლის აია სოფია მოიხსენიება, როგორც მაგ.: გიორგი მთაწმიდლის დიდ სუნაქსარში (მ. დოლაქიძე, დ. ჩიტუნაშვილი, 2017: 012). ასეა, სავარაუდოდ, შიომღვიმის ტიპიკონშიც.

აქვეა აღნიშნული, რომ დიდი ეკლესიის, აია სოფიის სუნაქსარში ისიც ვიპოვეთო, რომ „ეგუტერთა შინა წმიდისა ღმრთისმშობელისათა იქმნების დაგებად და სრული ჟამისწირვად“, ხოლო თუ არ იქნებოდა ეკლესიაში ეკვდერი, საღმრთო შესაწირავის მომზადება, პროსკომიდია და სრული ჟამისწირვა ამ დღეს არ ტარდებოდა, არც მარხვის სხვა დღეს, დიდი ხუთშაბათის გარდა, არამედ „განგებად განახლებისად აღესრულების“ (82).

ჩანს, იმ დროისთვის ქართველი ბერები კარგად იყვნენ გარკვეულნი სხვა ქვეყნების (საბერძნეთი, პალესტინა) ღვთისმსახურების პრაქტიკაში და ფართო ლიტურგიკულ ლიტურატურაზე მიუწვდებოდნენ ხელი. რაც შეეხება ღვთისმშობლის ეკვდერში ჟამისწირვას, ხარება იმდენად დიდი დღესასწაული იყო, სხვა მნიშვნელოვან დღეს თუ დაემთხვეოდა, მისი ღვთისმსახურება ცალკე უნდა ჩატარებულიყო.

განგებაჲ წმიდათა და დიდთა მარხვათაჲ (99-116). წმიდა და დიდი მარხვა – წმ. ორმეოცნი – წლის ყველაზე მნიშვნელოვანი მოვლენის – აღდგომის შესახვედრად მზადების პერიოდია, ეფუძნება მოძრავ კალენდარს. მასში შედის მარხვისა და ზატიკის – აღდგომიდან სულიწმიდის მოფენამდე – პერიოდების ღვთისმსახურების წესი. ეს დრო შვიდეულებად იყოფა. იწყება დიდი მარხვის მოსამზადებელი კვირიაკეებით: მეზუერისა და ფარისევლისა და უძღები შეილისა; მოსდევს მსახურება პარასკევსა მწუხრი, შაბათსა აღება - კრებისასა, შაბათსა ყველითა აღებისასა, კვირიკეასა ყველითა აღებისასა; შემდეგ ექვსი შვიდეული, ვნების კვირა, აღვსება, ანუ აღდგომა და ზატიკი, სათაურად კი მხოლოდ მარხვაა გატანილი. მარხვის ტიპიკონში ბევრად მცირეა რემარკები და განსხვავებული იკითხვისები – ძირითადად ნაკლებია ვარიანტების შესაძლებლობა, აქ განსაზღვრულია მუხლთდრეკის წესი და ევრემ ასურის ღოცვის მნიშვნელობა. ყველიერის შაბათ-კვირას სათაურად საგალობელთაგან როდის რა გადაიხადონ, ეკლესიარქი წყვეტს (101).

მარხვის განგებაში „შესწავებაჲ საკმარ არს, ვითარმედ ერთსა დღესა წმიდათა მარხვათასა ყოვლად გამოწულილვით და გამოძიებით და ზედმიწევნით განვაწესებთ, რაჲთა იყოს იგი წეს და კანონ და საზღვარ სულიერ ქრისტეს მიერ, ღმრთისა ჩუენისა, ყოველთავე ნეშტთა დღეთა წმიდათა მარხვათასა“ და ნიმუშად აღებულია პირველი კვირის ორშაბათი („ორშაბათსა ო (ა) შ დეულისა“, გვ. 103). სულ დაწვრილებითაა მოცემული განგებაჲ ცისკრისა, როგორც სახელმძღვანელო მთელი მარხვისათვის – მღვდლის გამოსვლა, საგალობლები, კურიელისონი, ღოცვები, ასამაღლებლები, მუხლთდრეკა. „უწყებაჲ ჯერ-არს, ვითარმედ ორშაბათთა წმიდათა მარხვათასა პირველსა ჟამსა ზედა კანონს არა ვიტყვთ“ (104). მას მოჰყვება მესამე და მეექვსე, მეცხრე ჟამის განგება (104-105),

„ჟამი სამწუხროდ“ (106-107), „განგებად სერობისად“ (107-108), „ღამისა ჟამნი“ და „უფროდსღა სერობისად დიდი“ (108).

დიდმარხვის პირველ კვირას ცისკარი იწყება გვიან: „ცისკრად ვპრეკთ მიმყოფრებით-რე, წინადლითისა მისთვის ნუგეშინის-ცემისა ძმათაისა“ (103). ეს ლიტურგიკული მოღენა „დიდ სუნაქსარშიც“ დასტურდება და სტუდიური ტიპიკონის თავისებურებად არის მიჩნეული (მ. დოლაქიძე, დ. ჩიტუნაშვილი, 2017: 016).

აქვე აუცილებლად უნდა აღინიშნოს, რომ დიდმარხვის პირველ ორშაბათს ნამწუხრევს, „შემდგომად სრულყოფისა განახლებისა შევალთ ტრაპეზად და ვჭამთ ხმელად და ვსუამთ ჩირის წყალსა ანუ თაფლის წყალსა ანუ სხუასა რასმე ეგევითარსა.

ხოლო ხუთშაბათსა პირველისა მის შუდუელისასა ტრაპეზსა არა განვაღებთ ვიდრე პარასკევადმდე, არამედ მარხვით გარდავჰვლით. ხოლო პარასკევსა ვჭამთ ზეთითა ზავებუღლსა და ვსუამთ ღუნოსა, წმიდისათუს და დიდისა ქრისტეს მოწამისა თეოდორესსა“ (107) – თეოდორე ტირონისა, რომელიც დიდმარხვის პირველ შაბათს მოიხსენიება.

უნდა ვიცოდეთ, ასევე, რომ კათაკმეველთა კვერქსი და ლოცვა შუამარხვის ორშაბათიდან ითქმება. დიდი სერობის დასასრულს, კურთხევის შემდეგ, წინამძღვარი მუხლს მოუდრევს ძმათა, ითხოვს კურთხევასა და შენდობას. ასევე იქცევა მარცხენა სამკრის უპირველესიც და ასე თითოეული. ამის შემდეგ ყველა ერთად მუხლს მოუყრის წინამძღვარს, მიიღებენ ლოცვას და წავლენ თავ-თავიანთ სენაკებში. „ესე უკუე წესი განგებისად სრულ-იქმნების ყოველთა დღეთა წმიდათა მარხვათასა სერობისად“, ამასთან ეკლესიარქი ყურადღებით უნდა იყოს („განკრძალვად უწმს“), ისე წაიყვანოს მსახურება, რომ ჯერ კიდევ დღე იყოს, როცა სერობისას გამოილოცავენო („უწინარეს თუალის მოკიდებისა“. 109).

მარხვის ტიპიკონი საკმაოდ მკაცრი და დატვირთული იყო, დღე-ღამეში ბერებს 300 მუხლდრეკა უნდა აესრულებინათ, აგრეთვე „აღესტინეს ფსალმუნებად დავითისად სენაკთა შინა თუსთა, და შემძლებელნი უკუე სრულ-ჰყოფენ მას დღესა და ღამესა შინა, და რომელნიმე – სამგზის შუდუელსა შინა (V), ხოლო რომელნიმე ორგზის და მუხლთმოდრეკასა ვჰყოფთ, ვითარცა თითოეულსა ძალისაებრ თუსისა განუწესოს წინა-

მდღეარმან. ხოლო შუგადამისად ვილოცავთ „ნეტარ-არიანთა“ (109).

„პალესტინის ფსალმუნება“ პირადი კანონის სენაკში შესრულებას გულისხმობს და ის საკმაოდ მკაცრი, ძმობის თითოეული წევრისათვის ინდივიდუალურად განსაზღვრული და სავალდებულო უნდა ყოფილიყო; მომდინარეობდა საბაწმიდური – პალესტინის – ტრადიციიდან. ყველა ეს წესი – ღოცვისა, წიგნის კითხვისა და საეკლესიო განწესებისა „გერეთვე და მუკლთა მოდრეკათათუს, წმიდათა მამათა მიერ განწესებულთა“ – უკლებლივ ყველას უნდა შეესრულებინა, „თვინიერ სამართალისა მიზეზისა, რომელ არს უძღურებაჲ ვორცთად“ (109).

პირველი შვიდეულის პარასკევს წმიდა ზიარების შემდეგ წყალს მიირთმევდნენ („ვირღუნით წყლითა“), ასევე ოთხშაბათს და მარხვაში ყოველთვის, პირველშეწირული წირვისას ზიარების დროს. შემდეგ იტყვიან წმიდა და დიდი მოწამე თეოდორეს სამადლობელ გალობას, მიიღებენ სეფისკვერს („განიყოს განატეხი“. 110).

დიდმარხვის პირველ შაბათს ორი მინაწერია აშიაზე: ცისკრად წმინდანის საგალობლამდე „ჩუენ პირველად ყოვლადწმიდისა გალობასა ვიტყვთ. ...და ვერეთდა – წმიდისა ორ-ორჯერ“ (110) და სამხრად, წმინდანის მესამე და მეექვსე საგალობლამდე „ჩუენ კეთილ არსთა ვიტყვთ თვისთა წესითა“ (110). აქვე „უწყებად ჯერ-არს“, რომ „წმიდათა დიდთა მარხვათა“ თევზი მხოლოდ ორჯერ – ხარებას და „კვირიაკესა ბაიობისასა“ იტმება.

დიდმარხვის პირველ კვირას ღამისთევით ხვდებიან –მწუხრზე ფსალმუნებას არ უჩენს – ტექსტში რამდენიმე სხვა ადგილზეც არის მითითებები ფსალმუნური კანონის შესრულება-არშესრულების შესახებ – წარდგომები: „ნუ გარე-მიიქცევ პირსა შენსა“... და „ეც მკუდრობად“ ყველიერის კვირიაკიდან მარხვის ყოველ კვირას რიგ-რიგობით ითქმება და „ამისაცა შესწავებაჲ საჯმარ არს“. კვირის მწუხრი ისე აღესრულება მთელი მარხვის განმავლობაში, „ვითარცა პირველ დაწერილ არს“ (110). მოყვანილია კვირის სამხარი, მწუხრი, აქვე შაბათის ცისკარი (111). ასეთივეა განგება მარხვის ყოველი შაბათისა, თუ საჩინო დღესასწაული არ დაემთხვევა.

დიდმარხვის მესამე კვირას საგანგებოდაა აღნიშნული ჯვრის თაყვანისცემის წესი - „უწყებაი ჯერ-არს“ (112) – ორშაბათს, ოთხშაბათსა და პარასკევს. მეხუთე შუდეულის ოთხ-

შაბათს დიდთა გალობათა დასდებლების ნაცვლად “ჩუენ თუსსა ჳმასა და უფალო დაღატყავად დაგუსხმან” (მინაწერი აშიაზე, 113). ტრაპეზზე მიიღებდნენ ზეთით ზაფებულ საკვებს და ღვინოს, რაც თითქოს მოულოდნელია, მაგრამ „შრომისათუს დამისთევისა“ (113). მეხუთე შუდეულის ხუთშაბათს ცისკრად არაა ფსალმუნება – „ხოლო ჩუენ არ[ცა] მწუხრსა ვფსალმუნებთ ამას დღესა“... (მინაწერი აშიაზე, 113). ხოლო თუ ამ დღეს ხარება დაემთხვა, სამშაბათს გადავიხდით დიდ გალობას, „ხოლო დღესასწაულსა – თუსსა დღესა წესისაებრ“ (113). ცისკრის ზარი მეოთხე ჟამზე ირეკება, დღის საკითხავი გაყოფილია სამ კითხვად – „ხოლო ჩუენ ორად განგჳყოფთ“ (მინაწერი აშიაზე, 114). მესამე ნაწილად წაიკითხავდნენ ხარების რომელიმე საკითხავს, რაც უნდოდათ.

მეექვსე შუდეულის პარასკევს ცისკრად და მწუხრად ჩვეულებრივი განგებაა, მხოლოდ მართალი ლაზარეს გერთა ნაცვლად „ჩუენ კეთილ-არსთა ვიტჳვთ“ (მინაწერი აშიაზე, 114).

შაბათს წმიდისა და მართლისა ლაზარესსა ცისკარზე სახარება არ იკითხება, „თუნიერ ეკლესიისა წმიდისა ლაზარესსა“ (115). სამხრად – ჩვეულებრივი განგებაა.

შაბათსა წმიდისა და მართლისა ლაზარესსა. მწუხრი სახარებაზე მთხვევისას ძმებს წინამძღვარი ბაიას (ბზას) დაურიგებს, მეცხრე გალობაზე კი – სანთელს (115).

სამხარზე წასაკითხი ფსალმუნების ნაცვლად იკითხება 114-ე, 115-ე, 117-ე ფსალმუნები, სახარება იოვანესი და მოსდევს იოანე ოქროპირის ჟამისწირვა. წირვის შემდეგ ტრაპეზე თევზსაც მიირთმევდნენ (ფორმულირება საინტერესო და გულისამაჩუყებელია: „იქმნების ნუგეშინისცემა ძმათა...“). „კვირიაკესა ბაიასათა მწუხრი უფალო დაღატყავსა უქცევთ ექუსთა მუხლთა ზედა“; მაგრამ არის განსხვავებაც (მინაწერი აშიაზე): ჩვენც ექვს მუხლს ვუქცევთო, ოღონდ სამს დღისას და სამს დიდი ორშაბათისას, რომელიც გნებავთო... „ხოლო ტჳპიკონი სტუდიელთა ექუსთა მუხლთა ზედა უქცევს [იგიცა], გარნა არარას[ს] იტჳვს ბაიათასა, არამედ დიდისა ორშაბათისა სტიქარონთა“ (116). სავარაუდოდ, სტუდიელთა ტჳპიკონში გიორგი მთაწმიდლის „დიდი სუნაქსარი“ უნდა ვიგულისხმოთ. დიდმარხვის განგებას ბუნებრივად მოსდევს განგება ვნებათა.

დიდ ორშაბათს. ცისკარი. პირველ ჟამზე ფსალმუნი არ იკითხება, მესამე და მეექვსე ჟამზე – კი; იგივე განგებაა დიდ სამშაბათსა და ოთხშაბათს. იკითხება სახარება. სათანადო

არს ცნობად, რომ მათეს, მარკოზის, ლუკას სახარებების წაკითხვა მთავრდება ორშაბათს. იოვანეს სახარება წაიკითხება მთლიანად დიდ ხუთშაბათს. სამივე თავი სრულებით წაიკითხება, ხოლო იოვანეს თავი – ანდერძამდე. „ხოლო ჩუენ წარვიკითხავთ ოთხსახარებასა, ვითარცა მოსცემს განწესებად მთავრიდელთა სუნაქსარისად“ (მინაწერი აშიახე. 117).

დიდსა ხუთშაბათსა. დაწვრილებით არის მოცემული ამ დღის მსახურებათა განგება: ცისკარი, მწუხრი. ერის განტეგების შემდეგ „გარეშე საუფლოთა ბჭეთა ეკლესიისათა“ იღებება „ფიალი წმიდისა საბანელისად“... დიდი კვერქსი, ფერხთბანვის ღოცვა, მღვდელი იწყებს ფერხთბანის სახარებას. „და წარმოდგეს წინამძღუარი და ჰყოფდეს ყოველსავე, ვითარცა იტყოდის სახარებად...“ (119). იწყოს მღვდელმან „ბანად ფერჯებასა ძმათასა, მეკართგან ვიდრე ჯკონომოსამდე და ეკლესიარხად, ათორმეტთა კაცთა“ (119). მათთვის ფეხის დაბანის შემდეგ მღვდელი დაასრულებს სახარების კითხვას, იტყვის ღოცვას.

ღოცვის დამთავრების შემდეგ ძმები ევლოგიად იცხებენ ფეხნაბან წყალს, შემდეგ გალობით „ხიარებითა საიდუმლოთა“ შევლენ ეკლესიად, „მიეცემის უკუე ძმათა განატეხიცა“. ჟამისწირვის დასრულების შემდეგ, შევლენ სატრაპეზოში გალობით „აღგამადლო შენ, ღმერთო ჩემო და მეუფეო ჩემო“... მიიღებენ ღვინოს და ზეთით მომზადებულ საკვებს, თევზს – არა (120).

წესი და განგებად წმიდათა ვნებათა უფლისა და მაცხოვრისა ჩუენისა იესუ ქრისტესთა წმიდასა და დიდსა პარასკევსა. ღამის მეორე ჟამზე ირეკება ღამისა... ეკლესიარქი დაურიგებს ძმებს სანთელს... პირველი ჟამი არ იღოცება ცისკართან ერთად. დღის პირველ ჟამზე ირეკება მცირე ზარი, ძმები იკრიბებიან ეკლესიაში. მეშვიდე ჟამზე ასევე მცირე [ზარი] ირეკება, ითქმება მესამე ჟამის სამი ფსალმუნი. მეექვსე ჟამი იღოცება მესამესთან, მეცხრე – მეექვსესთან. მეათე ჟამზე ირეკება და იწყება მწუხრი.

საყურადღებოა შენიშვნა: „სათანადო არს ცნობად, ვითარმედ არა გვსწავიეს პალესტინეს შინა წმიდასა ამას დღესა ქმნად განახლებისად. არცა სრულისა ჟამისწირვისად, არცა განღებად ტრაპეზისად. არცა რას ვჭამთ ყოვლად რადთურთით. ხოლო უკუეთუ ვისმე ფრიადისა უძღურებისაგან ვერ ეძლოს ამისი ქმნად, მიეცეს მას პური და წყალი შემდგომად მზისა

დასღვისა, რამეთუ ესრეთ მოგვლებიეს განწესებასა შინა წმიდათა მოციქულთასა“ (122). დიდ პარასკევს ისევ გვხვდება პალესტინური წესი, რომელიც არ უჩენს პირველშეწირულ წირვას („ქმნად განახლებისად“), არც სრულ ჟამისწირვას, არც სატრაპეზოში შესვლას, არის მძიმე დღე და მძიმე მარხვა.

როგორც ზემოთ ვთქვით, „პალესტინესა შინა“ შეიძლება იყოს საბაწმიდური ტიპიკონი, მინაწერი აშიაზე კი გვეუბნება: „ხოლო ჩუენ სრულ-ვჰყოფთ განგებასა საღმრთოდსა განახლებისასა, ვითარ-იგი სხუათაცა დღესა წმიდისა ამის შგვეულისათა“ (122). შეიძლება გიორგი მთაწმიდლის სჯნაქსარის მიხედვით, საკუთარი ტრადიციით კიდევ სხვა, ჩვენთვის უცნობი ტიპიკონის საფუძველზე პირველშეწირულ წირვას გადაიხდიდნენ, მაგრამ იმარხულებდნენ, მხოლოდ ძალიან მოხუცებსა და ავადმყოფებს, ვისაც შეიძლება ვერ აეტანა შიმშილი, მზის ჩასვლის შემდეგ პურსა და წყალს მისცემდნენ, – ასე გვიწერია წმიდა მოციქულთა განწესებაშიო.

დიდსა შაბათსა. ცისკარი. „დიდებად მაღალთად გრძელად. და შეიმოსოს მღვდელი სრულად“. მინაწერი აშიაზე: „ხოლო ჩუენსა პირველით დაწყებისთანავე შემოსილი დგას მღვდელი საკურთხეველსა ზედა...“ (122). განსხვავებაა კიდევ ის, რომ მოგუმადლენთად, რომელსაც ტიპიკონის ძირითადი ტექსტი კურთხევისა წინ უჩენს, „ჩუენ შემდგომად მიწყალისა გუთქუამს“ (მინაწერი აშიაზე. 123). ჟამებს მარტივად, კანონისა, გალობისა და მუხლთდრეკის გარეშე ილოცებდნენ.

წმიდასა და დიდსა შაბათსა (123). მწუხრი ირეკება დღის მეათე ჟამზე. აქ საინტერესოა რამდენიმე მომენტი:

1. მღვდელი იმოსება თეთრი სტიხრითა და შავი ფელონით, რომელსაც სამოციქულოს წაკითხვის შემდეგ, ალილუიას გალობისას აღსძარცვავენ და თეთრს ჩააცმევენ. გალობისა და მათეს სახარების წაკითხვის შემდეგ მოჰყვება „შემდგომითი-შემდგომად ჟამისწირვად წმიდისა ბასილისი“

2. გამოლოცვის შემდეგ ძმებს ურიგდებათ განატეხი და პური და ღვინო იკურთხება.

3. ეკლესიარქი აქაც ყურადღებით უნდა იყოს, რომ ჟამისწირვა ღამის მეორე ჟამისთვის დასრულდეს. გამოლოცვის შემდეგ ბერები სხდებიან მათთვის განკუთვნილ ადგილებზე, კელარი ჩამოურიგებს პურის ნაჭერს, ოთხ-ოთხ ლელვის ჩირს და თითო კრასოვულ ღვინოს.

4. გარკვეული მსახურების შემდეგ ყველანი გადიან შტოსა ეკლესიისასა. რჩება მხოლოდ კანდილაფტი, რომელიც აანთებს ყველა კანდელს.

5. წინამძღვარი არიგებს სანთელს.

6. მღვდელი იმოსება მთლიანად თეთრით, უკმევს ძმათა, ამბობს დიდებას, და იწყებს: „ქრისტე აღდგა მკუდრებით, სიკუდილითა სიკუდილი დათრგუნა და მყოფთა საფლავისათა ცხორებად მოანიჭა“. აღდგომის ამ საგალობელს აქვს მინაწერი აშიაზე: „ქრისტე აღდგა მკუდრებით, სიკუდილითა სიკუდილისა დათრგუნველი და საფლავისა შინათა ცხორების მომმადლებელი“ (გვ. 124). ასე, სხვადასხვა ვარიანტით არსებობდა და შემდეგ ჩამოყალიბდა ახლანდელი ყოველმხრივ მშვენიერი (ფორმით და შინაარსით) საგალობელი აღდგომისა, რომელიც ყველას გვიყვარს. საინტერესოა, კილოც თანდათან შეიძინა თუ თავდაპირველადვე ასე გალობდნენ...

გალობისა და ღვთისმსახურების შემდეგ მღვდელი სახარებით ხელში დადგება აღსავლის კართან. იგალობება ქრისტე აღსდგა, წინამძღვარი ამბორს უყოფს წმ. სახარებასა და მღვდელს, ასევე – თითოეული ძმა, წინამძღვარი წაიკითხავს იოანე ოქროპირის საკითხავს. ამას მოსდევს რემარკა: „უწყება ჯერ არს“, როგორ ილოცება ჟამნი და სერობისა დიდი კვირიაკიდან ახალი კვირიაკის შაბათამდე (124).

განგება ზატიკისა. ცალკე სათაურად გატანილი არ არის. გვხვდება ტექსტში შემდგომ: „ოთხათშაბათსა შუა ზატიკისასა“ (129). კვირიაკესა მწუხრი ტიპიკონი უჩვენებს აღდგომის სამ სამარადისო სტიქარონს: „პირველ საუკუნეთა... და ორთა მოყუასთა მისთა და სამთა აღმოსავლურთა. დიდებად და სხვად აღმოსავლურივე“ (125). „აღმოსავლური“ აქ, სავარაუდოდ, მართლმადიდებლურს უნდა ნიშნავდეს.

წმიდა შვიდეულის ცისკარი, სამხარი და მწუხრი მოცემულია ორშაბათის მსახურებაში, და მითითებულია („სათანადო არს ცნობად“), რომ „ესრეთ ილოცვების ცისკრისად ყოველთა დღეთა წმიდისა ამის შვიდეულისათა“ (125). შაბათის მწუხრი ღამისთევითაა, ამ დღიდან იწყება და ყოველთა წმიდათა კვირიაკემდე მწუხრზე იკითხება საქმე მოციქულთა. „სამხრად ვიტყუთ ჩვეულებისაებრ ფსალმუნთა“ (127), ახლავს მინაწერი აშიაზე: „ხოლო ჩუენ – კეთილ-არსთა, თუსითა წესითა“. სამხარს მოსდევს კვირიაკისა მწუხრი განმარტებით, რომ „ესრეთ იქმნების წესი სამწუხროდსა ლოცვისად ყოველთავე კვირიაკეთა

წმიდათა ერგასისთასა”. ხოლო დასდებელნი ოდენ უცვალებიან და ლიტანიისანი” (127).

წესი ახალკვირიაკიდან ჯვართამაღლების შემდეგ კვირამდე. ზატიკის მსახურებისაგან მოცემულია მსახურება მეორე შვიდეულის ორშაბათისა; აღვსებითგან მესამისა კვირიკისა, წმიდათა მენელსაცხებლელ დედათად და იოსებ მართლისა; აღვსებითგან მეოთხისა კვირიკისა, საბანელსა შინა პროვატიკისასა მღებარისა მის განრღუეულისა; ოთხშაბათსა შუაზატიკისასა „უწყებად ჯერ-არს, ვითარმედ განგებად ესე განხორგებისად და წესი გალობისად რვა დღემდე გარდაიკდების“; „ხოლო ჩუენ – ოთხ დღე ხოლო“ (მინაწერი აშიაზე, 129).

მეხუთისა კვირიკისა სამარიტელისა; მეექვსისა კვირიკისა შობითგან ბრმისა; სამშაბათისა მეექვსისა შვიდეულისა; ოთხშაბათისა მეექვსე შვიდეულისა; ხუთშაბათისა მეექვსე შვიდეულისა – აქ „სამხრად მომიჯსენესა ზედა მესამე და მეექვსე გალობათა დასდებლების ნაცვლად მღვიმელნი იტყვიან კეთილ-არსთა“ (წარწერა აშიაზე. 131); მეშვიდისა კვირიკისა, წმიდა 318 ნიკიელ მამათა; მეშვიდე პარასკევისა მწუხრი;

წმიდა მეერგასე კვირიკისა, შაბათის მწუხრი ღამისთევით; კვირიკის მწუხრი ირეკება ადრე, „განგებისათჳს მუხლთმოდრეკისა“ (133). მღვდელი იტყვის: „მერმეცა და მარადის მუკლთმოდრეკით უფლისა მიმართ ვილოცოთ“; ძმანი მოიდრეკენ მუხლს, მღვდელი წაიკითხავს პირველ ლოცვას; შემდეგ ითქმება კვერექსი, ასამაღლებელი ლოცვისა, კვერექსი ხელგანპყრობითი; ასამაღლებელის შემდეგ მღვდელი იტყვის: „მერმეცა და მარადის მუკლთმოდრეკით უფლისა მიმართ ვილოცოთ“; წაიკითხავს მეორე ლოცვას, ისევ კვერექსი, ასამაღლებელი. ისევ იტყვის მღვდელი: „მერმეცა და მარადის მუკლთმოდრეკით უფლისა მიმართ ვილოცოთ“; წაიკითხავს მესამე ლოცვას... ლოცვის შემდეგ: შეგვეწიენ... ყოვლადწმიდისად..., ასამაღლებელი ლოცვისა, კვერექსი...

ორშაბათსა. მეერგასის შემდეგ „ცისკრად ჩუელებისაებრ ფსალმუნებად. გალობანი დღესასწაულისანი“... მინაწერი აშიაზე: „ცხად არს, ვითარმედ უქმნი, და სულისა წმიდისანი, კმასა Ⴀ (ა), ორნივე ორ-ორჯერ (გვ. 134).

პარასკევსა მწუხრი და კვირიაკსა ყოველთა წმიდათასა. აქაც, შაბათსა მწუხრი იხსენიება დასდებელნი „აღმოსავლური ნი სამნი“ (134). „აქებდითსა დასდებელნი აღდგომისანი ოთხნი, აღმოსავლური ერთი“ (როგორც ვვარაუდობთ, ეს მართლმადი-

დებლური საგალობელი უნდა იყოს). „სამხრად მომიხსენესა ზედა დასდებელნი ჳმისანი და გალობათაგან ყოველთა წმიდათასა“. აშიაზე: „ხოლო ჩუენ – კეთილ-არსთა“ (გვ. 135). ყოველთა წმიდათა კვირის შემდეგ იწყება მოციქულთა მარხვა. „შესწავებად საჳმარ არს“, რამდენჯერაც დაემთხვევა აღუღვია, ორშაბათს, ოთხშაბათს ან პარასკევს „მარხვასა დღედ ვილოცავთ და ერთგზის გჳამთ, შემდგომად სამწუხროდსა გამოლოცვისა. ხოლო ოდეს იყოს ღმერთი უფალი, ორგზის ვისერებთ დღესა შინა“ (135).

ტიპიკონში აგრეთვე შედის „განგებად შაბათთა ყოველისა წელიწადისათად, რომელთა შინა იყოს საჳსენებელი საჩინოდსა წმიდისად და იგალობებოდის ღმერთი უფალი“; „თანამდები ღმრთისა მიმართ წლითი-წლადი მადლობად, რომელსა დღესა მიიღო ეკლესიამან ღმრთისამან გამოსაჩინებელი კეთილმსახურებისა შჯულობად და დაქცევად სიბოროტისა ბოროტადმსახურებათად“. გამოავლინენ: თუეთანი სრულიად; ათერთმეტთა აღდგომისა საცისკროთა სახარებათანი; ყოველთა წმიდათანი; მარხვათანი. კონდაკნი და ჳკოსნი; ღამისთევასა შემდგომად ნეტარ-არიანთასა, ჳჳად Ⴀ (ა) გუერდი; კუერექსი სავედრებელი; ყველიერისა ხუთშაბათსა ჳსენებად საჳკრველთმოქმედისა წმ. მამისა შიოდსი; იანვარსა 1Ⴀ (იდ) წმ. მოციქულისა ნინოდსი; საგალობელნი ღირსისა მამისა შიოდსი; დიდებასა ზედა, უფალო ღაღატყავსა და სტიქარონთა ზედა, ვიეთოვსცა გიჳმდეს მამათათს; საჳმელთათს და სასუმელთა; ანდერძი დავით აღმაშენებლისა შიომღვიმისათვის. ტიპიკონის ამ ნაწილს მინაწერები არ დაერთვის, ჩვენი ამ კვლევის სფეროში არ შემოდის და არ განვიხილავთ.

ტიპიკონში დამოწმებულ ტერმინთა ლექსიკონი

აბარმადი – მონასტრის ერთ-ერთი ხელისუფალი; მ. თარხნიშვილი – გამგე, ეკონომოსი; ს. ყაუხჩიშვილი – კელარი.

ავლინი – ეზო, კარ-მიდამო

ანაფორა – დიდი სეფისკვერი

აპოდიქსი – ხელწერილი

არგანი – ჯოხი, კვერთხი

ასამაღლებელი – ხმამაღლა წარმოსათქმელი ფრაზა საიდუმლო ღოცვის ბოლოს

აღება – აქ: დაწყება

აღესებად – აღდგომა, იგივე დიდი კვირიაკე
 ახალი კვირა – თომას კვირა, აღდგომის სწორი
 ბაიობა – ბზობის კვირა
 გამოლოცვა – განტეგების ღოცვის წარმოთქმა (ამჟამად
 ზოგჯერ ჩამოლოცვას უწოდებენ)
 განატეხი – ნაკვეთი სეფისკვერი
 განახლება – პირველშეწირულის ლიტურგია, სიწმიდის
 განახლება
 განგებად – წესი, თანმიმდევრობა
 განმგე – მმართველი, მნე, ეკონომოსი
 განწესება – წესის დადება, განსაზღვრა, დადგენა
 განგებად მუხლთმოდრეკისა – განგება, რომელიც სრულ-
 დება სულიწმიდის მოფენის დღეს, მწუხრის ღოცვაზე.
 განზოგება – განახვერება (დიდმარხვის, მაგალითად)
 განკანონება – სასჯელის დადება სამონასტრო წესების
 მიხედვით
 განტეგება – გაშვება
 განძარცუვა – გახდა, განშიშვლება
 განჩინება – დაწესება, დაყენება, დადგინება, დანიშვნა
 გჳნად – ნელა
 დაგება – საჭმელ-სასმლის მოტანა სუფრაზე
 დაყენება – შეფერხება, შეჩერება, აკრძალვა
 დაყუდება – განდევილობა, განცალკევებით ცხოვრება
 დოშიარი – მეგანძური
 ეკვდერი, ეგუტერი, ევქტერი – მცირე სამლოცველო, მინა-
 შენი ეკლესიისა
 ეკლესიარქი, ეკლესიარხი – დეკანოზი, მთავარი მღვდელი
 ეკლესიაში
 ერგასი (ასის ნახევარი) – ორმოცდაათდღიანი პერიოდი
 აღდგომიდან სულიწმიდის მოფენამდე.
 ვაჟინარი – ღვინის მწდუ, მევაჟინე
 ზატიკი – დღესასწაული, ძირითადად, აღდგომა
 ზედაშე – ზიარების შესამზადებლად საჭირო ღვინო
 თუსება – ნათესაობა
 იკონომოსი – მონასტრის სამეურნეო ნაწილის გამგე
 დიდი იკონომოსი – ეპიტროპოსი
 იპიტირიტი – ძმათა ზედამხედველი
 კათაკმეველი – მოსანათლად გამზადებული

კანანახი – „მგალობელთა დამძახნელი“ (საბა); დაძმეები
მგალობელი, იგივე უჩვენებდა, რომელ ხმაზე უნდა ეგალობათ.

კანდელი – ზეთის სანათური

კანდელაკი – მნათე, კანდელთა ამნთები, „კანდელაფტი“.
შიომღვიმის მონასტერში ჰყავდათ კანდელაფტოუხუცესიც.

კელარი – მეკუჭნავე, სურსათის საწყობის გამგე, ოსტიგანი

კელაპტარი – მსხვილი სანთელი

კრასოვოლი, კრასოვული – ღვინის სასმისი, ჭიქასავით.
კათხა

კრებული – მონასტრის ძირითადი შემადგენლობა

ლიტანია – რიტუალური მსვლელობა ეკლესიის გარეთ
(ახლა – ეკლესიის შემოვლა) ლოცვითა და გალობით.

ლიტრა – საწყაოს ერთეული, დაახლოებით ერთი გირვან-
ქა, 400 გრ, რაც საანგარიშო ერთეულად იყო მიჩნეული. კენ-
ტინარი – 100 ლიტრა.

ლოღარიას ქმნა – ანგარიშის მოთხოვნა

მამაჲ – წინამძღვარი, მამასახლისი, იღუმენი მონასტრისა

მგბარი – მოხარშული

მეერგასე – 50-ე დღე აღდგომიდან, სულთმოფენა

მეკარე – მონასტრის მოხელე, რომელსაც ევალება მონას-
ტერში შემსვლელ-გამსვლეელთა კონტროლი.

მემტილე – მებოსტნე, მებაღე

მემღვიმე – მღვიმეში მჯდომი მონაზონი

მემჭრე – მედავითნე-მგალობელი, ვინც მჭარეზე დგას

მეტრაპეზე – ტრაპეზის, სუფრის გამგებელი

მეფსალმუნე – ფსალმუნთა მგალობელი

მეცნიერი – მცოდნე

მეჭურჭლე – განძეულობის მცველი, მნე

მნე – მოურავი, განმგებელი

მორეწა – შოვნა, შეძინება

მოსენაკეობა – განკერძოებით ცხოვრება, ცალკე სენაკში;

მოსენაე („იოანესა და ეფთჳმეს ცხოვრება“).

მოქალაქობა – ცხოვრება, ყოფაქცევა, მოღვაწეობა

მოქმედი – მუშაკი, მუშა, ხელოსანი

მრჩობელი – ორმაგი, ორკეცი

მსგეფსი – შვიდეული, ერთი კვირა. ამჟამად უწოდებენ იმ
კვირასაც, როცა ოთხშაბათ-პარასკევი ხსნილია.

მსთუად – ადრე

მტილი – ბაღი, ბოსტანი

მწუხრისად – მწუხრის ანუ იმ ჟამის ლოცვა, როდესაც იწუხება („იჭუხება“, „იხუჭება“) დღე.

მცნება – შეტყობინება, გაგებინება, ბრძანება, დარიგება

მჭარე – ამბიონის ორივე მხარეს მედავითნე-მგალობელთა დასადგომელი შემოსახვგრული ადგილი, ამ ადგილს „მჭარე“ (კლიროსი) ეწოდება.

ოთხთავი – სახარება

პაქსიმადი – გამხმარი პური, ორცხოობილა

პირველი დიაკონთა – დიაკონთა შორის წარჩინებული

პირ-ჯსნა – ჭამა

ჟამისწირვა – ლიტურგია, საღმრთო მსხვერპლის შეწირვა. არის წმ. იოანე ოქროპირის, წმ. ბასილი დიდისა და პირველ-შეწირულისა (იხ. განახლება).

ჟამობა – გალობა, წირვა

საბანელი – ფეხთანის ჭურჭელი დიდი ხუთშაბათის მსახურებისთვის.

საზრდელი – საკვები, სარჩო

სათუფო – „თვენი“, საღვთისმსახურო ჰიმნოგრაფიული კრებული, რომელშიც მოცემულია მთელი წლის ყოველი დღის უძრავი დღესასწაულების საკითხავ-საგალობლები.

სამხარი – შუადღე, ჟამი მსხვერპლის შეწირვისა (ლიტურგიისა)

სატრაპეზო – სასადილო; მეტრაპეზე, ტრაპეზარი – ვინც ტრაპეზის საქმეს განაგებს, მონასტრის სასადილოს გამგე.

საფსალმუნე – ფსალმუნთა წასაკითხი მაღალი ადგილი

საჭურჭლე – სადიაკონე, რომელშიც ინახება სიწმიდის სამსახურებელი ჭურჭელი

სახიერება – სიკეთე

საჯმარი – გამოსაყენებელი ნივთი, ქონება: მოსახმარისი, სახარჯო

სიყვარული – აღაპი, საღღესასწაულო სადილი

სუნაქსარი – საღვთისმსახურო კრებული, რომელიც შეიცავს მთელი წლის უძრავი და მოძრავი დღესასწაულების საკითხავ-საგალობლებს, წმიდათა შემოკლებულ ცხოვრება-წამებას.

სულმოკლე – ვერამტანი, აჩქარებული; უკეთური

ტრაპეზი – სასადილო მაგიდა, სუფრა, ტაბლა

უმგბარი – ნედლი, უხარშავი, უმი

ულადი – მაგარი, მყარი, გაუვალი

უხუცესობა – უშურველობა, უხეობა; სიუხვე
 უჯერო – უმსგავსი, უღირსი, ურიგო
 ფილონი – მღვდლის სამოსელი
 ქსენადუქი – სასტუმრო, ქსენადოში პეტრიწონის ტიპიკონში
 ქსენონი – საავადმყოფო, თავშესაფარი
 ყოველთა წმიდათა კვირიაკე – სულთმოფენის შემდეგი
 კვირა
 შემეგბარი – მოხარშული
 შტო – სტოა, ტაძრის უკანა ნაწილი ან მინაშენი
 შუაზატიკი – ერგასის 25-ე დღე, ოთხშაბათი
 ჩაფლად – ქალამანი
 ჩოჭად – ჩოხა, ბერის სამოსელი
 ცხედარი – ტახტი, საწოლი, საკაცე
 ძალი – სასწაული; ძალა; სიძი; დღესასწაულის წინა დღე;
 წარგზავნა – გაგზავნა; გაცილება
 წარსაგებელი – ხარჯი, დასახარჯავი
 წარუვალი – მუდმივი, მარადიული
 წდევა – დასხმა
 წრფელი – სწორი, მართალი
 წუევა – მოწოდება, მოწვევა
 წუელად – მოწველა; მონაწიველი, რძის პროდუქტი
 წუთდა – ცოტა ხანს; ჯერ, ჯერ კიდევ
 წურთა – სწავლა, დასჯა, წრთვნა
 ჭირისა კანონი – მე-17 კანონი, 118-ე ფსალმუნი
 ჭურჭნა – ფურჩქნა, ფურჭნა, ზედმეტი ფოთლებისა და
 ყლორტების მოცლა (მაგალითად, ვაზისა).
 ჭამლი – ფეხსაცმელი
 ჭამს – საჭიროა
 ჭნდური – მსხვილი ცერცვი, ლობიო
 ჭუმევა – გამოყენება, ხმარება
 ხორო – მგალობელთა გუნდი
 ჯოჯვა (აჯოჯვა) – ვაზის შტოების მოტეხა–ჩამოცლა
 ჯუარობად – ჯვრის ამადლების დღესასწაული, 14 (27)
 სექტემბერს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ტიპიკონი, 2005: ტიპიკონი შიომღვიმის მონასტრისა. XII საუკუნის ხელნაწერის ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს ექ-

ვთიმე კოჭლამაზაშვილმა და ელგუჯა გიუნაშვილმა. გამოცემა შიომღვიმის მონასტრისა. თბილისი, 2005.

2. ძეგლები, 1971: ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი III (მეტაფრასული რედაქციები, XI-XIII სს.). დასაბუქდად მოამზადეს ილ. აბულაძემ, ე. გაბიძაშვილმა, ნ. გოგუაძემ, მ. დოლაქიძემ, გ. კიკნაძემ და ც. ქურციკიძემ ილია აბულაძის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით. გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1971.

3. კეკელიძე, 1980: კორნელი კეკელიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I. თბილისი, 1980.

4. ვ. სილოგავა, 2003: ანდერძი დავით აღმაშენებლისა შიომღვიმისადმი: საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია. ტექსტი გამოსცა, შენიშვნები და წინასიტყვაობა დაურთო ვ. სილოგავამ. საქართველოს ისტორიის წყაროები. ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, გამომცემლობა „ნეკერი“, თბილისი, 2003.

5. საბინინი, 1882: საქართველოს სამოთხე, სრული აღწერად ღუაწლთა და ვნებათა საქართველოს წმიდათა. შეკრებილი ხრონოლოგიურად და გამოცემული პეტერბურდის სასულიერო აკადემიის კანდიდატის ივერიელის გობრონ (მიხაილ) პავლის ძის საბინინის მიერ. პეტერბურდი, ჩუკბ (1882) წელსა.

6. გიორგი მთაწმიდელი, დიდი სუნაქსარი. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს და სამეცნიერო აპარატი დაურთეს მ. დოლაქიძემ და დ. ჩიტუნაშვილმა. თბილისი, 2017.